

Jean-Paul Sartre ismeretlen interjúja

1972-ben Paul A. Schilpp professzornak, aki az Egyesült Államokban megjelenő igen rangos *The Library of Living Philosophers* című sorozatot szerkeszti, az a gondolata támadt, hogy a kiadványt, ahhoz hogy valóban reprezentatív képet nyújtson korunk bölcséletéről, ki kell egészíteni a Sartre munkásságát elemző kötettel. Miután Sartre vállalta a rá eső részt, nevezetesen egy rövid szellemi önéletrajz megírását, hozzáálltak annak a mintegy harminc tanulmánynak az összeválogatásához, amelyek minden oldaláról megvilágítanák a francia filozófus életművét. De Sartre időközben megvakult, és — amint egy közismert nyilatkozatából tudjuk — képtelennek érezte magát, hogy tollat, írógépet, kéziratpapírt diktafonra, illetve magnószalagra cseréljen fel. Így, az önéletrajzot pótlendő került sor arra az 1975. május 12-én és 17-én lezajlott, összesen hétórás beszélgetésre, amelyen Sartre Oreste Pucciani, Susan Gruenheck és Michel Rybalka kérdéseire válaszolt. A mélyinterjú a Schilpp gondozta sorozat XVI. kötetében — *The Philosophy of Jean-Paul Sartre* — jelent meg 1981-ben, hogy aztán először franciául váljon hozzáférhetővé az európai olvasók szélesebb köre számára a MAGAZINE LITTÉRAIRE-ben (1982. 182.).

Az ateista egzisztencializmus legjelentékenyebb gondolkodójának útja a filozófiához nem volt nyílegyenes. Serdülőkkora jövőképét a regényírás célképzete uralta. Pályamódosításra még akkor sem került sor, amikor a klasszikus francia iskola „classe de philosophie“-nak nevezett osztályába került. Egyik filozófiatánára úgy maradt meg emlékezetében, mint az önelégült középszerűség karikatúrája, a másik homályos fejtegetései a *L'Être et le Néant* leendő szerzője számára egyenesen érthetetlenek voltak. Végre az érettségi küszöbén egy új tanár, Colonna d'Istria Bergsonra irányította Sartre figyelmét, csakhogy ez az érdeklődés átmenetileg félreértéssel társult: úgy döntött ugyan, hogy megszerzi a filozófiatanári képesítést, de csak mert összetévesztette a filozófiát a pszichológiával, s azt várta tőle, hogy módszeresen megmagyarázza, rendszerbe foglalja az ember lelki működéseit, segédeszközül szolgálva majd írói ténykedéséhez. „Sosem voltam bergsoniánus, de az első találkozásom Bergsonnal feltárta előttem a tudat tanulmányozásának egyik módozatát, s ez késztetett arra, hogy filozófiával foglalkozzam.“ A Sartre-kutatók által opus primumnak tekintett 1927-es diplomamunka a képzetet tárgyalja, vagyis arról tanúskodik, hogy a végzős tanárjelölt felfogásában lélektan és bölcsélet átfedik egymást. Fél évszázad múltán a Nobel-díjas gondolkodó elképzelésében az egyik embertudomány már integrálta, megszüntetve őrizte meg a másikat: „Van filozófia, tehát pszichológia nincsen. Az utóbbi egyszerűen nem létezik; vagy fecsegés, vagy erőfeszítés arra, hogy filozófiai fogalmakból vezesse le: mi is az ember.“

A kérdésekre adott válaszokból kitűnik, hogy Jean-Paul Sartre eszmérendszere a továbbiakban a klasszikus filozófia ismeretében alakult azzá, ami; hatott rá valamelyest Kant, erősen Plátón, mindenek fölött pedig Descartes: „Kartézianusnak vallom magam, főképp *A Lét és a Semmi*ben.“ Az École Normale Supérieure harmadéves hallgatójaként Brunschvicg szemináriumán dolgozatot írt Nietzsche-ről, de kétféle, hogy különösebben hatott volna szemléletére. Ennek ellentmondani látszik egy befejezetlenül maradt fiatalkori Sartre-kisregény, az *Empédocle, une défaite*, amelyben — Rybalka szerint — „a siralmas Frédéric“-nek nevezett szereplő Nietzsche emlékeztet, a filozófus író viszont kellőképpen ki nem dolgozott önarcképnek tekinti. Marxot már akkortájt olvasgatta, de még nem hatott rá, Hegelt viszont a háború utánig csak közvetve, egyetemi előadásokból, no meg róla szóló tanulmányokból ismerte. Faggatóit, akik életműve, gondolkodása alapos ismerőinek számítanak, igencsak meglepte Sartre-nak az a bejelentése, hogy a dialektikát meglehetősen későn, *A Lét és a Semmi* megjelenése (1943) után „fedezte fel“. Ugyan már a tanárképző főiskolán megismerkedett a dialektikus módszerrel, de nem alkalmazta, bár tagadhatatlan, hogy *A Lét és a Semmi* már jelzi a nagy

fordulatot, amely majd 1945 után fog bekövetkezni. Válaszul azoknak a magyarázóinak, akik kezdettől dialektikusnak tartják, Sartre kifejti, hogy ilyenformán minden szerző gondolkodásában kimutathatók dialektikus elemek, hiszen „bárhon találunk egymásnak feszülő ellentmondásokat, amelyek valami mássá alakulnak”.

Bíráói felelték Sartre-nak az episztemológia iránt tanúsított közönyét, valamint azt, hogy a természettudományos gondolkodás kívül esett érdeklődési körén. Sartre nem cáfolja, hanem kiegészíti ezt a megállapítást. Egyfelől, hogy az École Normale Supérieuren igencsak alapos természettudományos képzésben részesült, szilárd ismeretelméleti tájékozottság nélkül pedig nem taníthatott volna filozófiát. Másfelől viszont való igaz, hogy az ő számára az idő tájt a legfontosabb gondolat az volt, „hogy a világ, úgy ahogyan látom, létezik, hogy a tárgyak, amelyeket érzékelek, valóságosak”. Ahhoz, hogy filozófiai realizmusát a kifejtés szintjén is érvényesíthesse, Sartre-nak világszemlélettel és tudatszemlélettel kellett volna rendelkeznie. Éppen ezt kereste, s már-már azt hitte, meg is találta, előbb 1932-ben, Lévinas könyvében Husserlról, majd egy évvel később, amikor már Németországban és németül az *Ideent* olvasta: találkozott a fenomenológiával.

Indokolt-e egy fenomenológus és egy egzisztencialista Sartre megkülönböztetése? A filozófus nem volt hajlandó „duplán látni” magát. 1934-es cikkére, *Az ego transzcendenciájára* hivatkozik, amelyben — eltérően Husserltől, aki az ént a tudat belső adottságának tekinti — az egót mintegy a tudat tárgyaként, vagyis a tudaton kívülnek értelmezi, ezt a felfogást érvényesítette *A Lét és a Semmi*-ben, s vallotta magáénak az interjú idején is, bár akkor a kérdés maga már nem foglalkoztatta: „A szubjektivitás nincs a tudatban, hanem maga a tudat; így nyer értelmet a tudat mint a szubjektum objektivitása.” A „Hit ez vagy tény?” kérdésre csattanós a válasz: „Hiszem, hogy tény.”

A filozófiai írások stílusára vonatkozó kérdések során még egy meghatározás születik: „A stílus a szavaknak egy bizonyos jelentésre utaló viszonya, és ez a jelentés nem azonos a szavak pusztá összegével.” Stílus és jelentés összefüggése az életmű összegezésében is rendezőelvnek bizonyul, amikor Sartre pályáját szakaszolva alakulást, fejlődést lát, törést nem; a döntő szemléletváltozás azért szorult is kívülről, a történelem felől jött: a háború, Franciaország megszállása, majd az Ellenállás és a Felszabadulás egyengette az utat a klasszikus filozófiai gondolkodástól a bölcséletet a cselekvéssel, az elméletet a gyakorlattal társító eszmerendszerek felé. Marxot, Kierkegaard-t, Nietzsche-t nevezte meg mint olyan gondolkodókat, akikről a XX. század szemléletvilága ered. Freud bizonyos tanaitól — ilyen például a tudattalannak tulajdonított fontosság — Sartre-ot mindig is elriasztotta a saját szemléletében mélyen benne gyökerező racionális, karteziánus szellem.

A sartre-i ontológiáról megtudjuk, hogy ő maga sosem tudta filozófiáját más-ként elképzelni, mint a lét-problematikával összefüggésben: „A filozófia a létről vagy a létezőkről faggatja önmagát [...]. Nem érvényes egyetlen gondolkodás sem, ha nem vezet a létre vonatkozó kérdésekhez. [...] Vagy a létből kell kiindulni, vagy oda kell eljutni, mint Heidegger.” *A dialektikus ész kritikájának* éppen az adja meg a súlyát, ahogyan Sartre-nak sikerült ontológiai összefüggésbe helyeznie a marxizmus tényleges szemléleti eredményeit: „Mint hogy csak egyéni tudatokban hiszek, nem pedig közös tudatban, lehetetlen számomra, hogy csak úgy történelmi szintézisnek tekintsek valamilyen közös tudatot.”

Annak idején Jean-Paul Sartre zavarba hozta, részben magára is haragította kritikáit azzal, ahogyan megkülönböztette a filozófiát az ideológiától. Hogy élete végén is mennyire árnyaltan igyekezett megőrizni a fogalmak tisztaságát, kiderül abból is, ahogyan kifejti: a filozófiák, miközben kritikailag lépnek fel az ideológiákkal szemben, amelyeket meghaladnak, egyben bizonyos fokig tükrözik is azokat. Észreveszi az ideológiai indítéket — vagyis az aktív hatalmi törekvést — azoknál is, akik éppen az ideológiák felszámolásának az igényével lépnek fel. A teória esélyeit fürkészve az elkövetkező száz év távlatában, Sartre 1975-ben úgy képzelte el a filozófia jövőjét, mint amelynek közelebb kell hoznia egymáshoz az elméletet és a gyakorlatot, úgy hogy az előbbinek kell az utóbbit szolgálnia a teljes ember érdekében, egy olyan társadalmi cselekvés útján, amelynek jellegét és célját a szabadság határozza meg.

Szilágyi Júlia

ROSSZABBODNAK NYUGAT-EURÓPA GAZDASÁGI KILÁTÁSAI (Time, 1982. 29.)

Múlt év decemberében a nyugat-európai közgazdászok Londonban tartott gyűlésén felcsillant a gazdasági fellendülés bizonyos reménye. Július közepén ugyanaz a bizottság arra a megállapításra jutott, hogy a fél évvel korábban táplált remények szertefoszlottak. Ennek okát elsősorban abban látták, hogy az amerikai kamatlábak igen magasak, s ezért úgy vélik, hogy az év hátralevő részében a gazdasági dinamika további lassulására és a munkanélküliség növekedésére kell számítani. Az infláció ellen alkalmazott „gyógymódot” egyenesen veszedelmesnek ítélik, mert a kereskedelmi protekcionizmus emelkedését vonhatja maga után, és a nemzetközi pénzügyi nyomás kiszikkaszthatja a bankhiteleket.

Nyugat-Németország képviselője, a kieli egyetem világgazdaság-professzora, Herbert Giersch a német ipari termelés egyszázalékos visszaesését tartja valószínűnek. Szerinte a helyzet csak 1983-ban javulhat, amikor 1,50 százalékos növekedésre lehet számítani. 1982 folyamán a munkanélküliség 7,5 százalékot ér el. A múlt évi 6,3 százalékos inflációs index ez év végére 4 százalékra csökken. Giersch úgy véli, hogy a munkabérek túl magasak, és a recesszió főként ennek tulajdonítható. A fizetések átértékelése, bármilyen fájdalmas eljárás is, elengedhetetlen, mert enélkül a gazdasági fellendülés nem következhet be.

Guido Carli, az Olasz Bank egykori elnöke úgy véli, hogy Olaszországban a növekedés ebben az évben 2 százalékos lehet. Ez azonban szorosan kapcsolódik az inflációs folyamathoz, amely a múlt évben Itáliában volt a legnagyobb: 16 százalékos. A gazdasági fellendülést leginkább a roppant nagy költségvetési deficit akadályozza, amely 10,7 milliárddal haladja meg az eredeti előrejelzést. Ez a hatalmas költségvetési többlet főként az inséges területek segélyezéséből, a társadalombiztosításból és a közegészségügyi kiadásokból származik.

Az angliai becslések is túl derülónak bizonyultak. Samuel Brittan, a londoni *Financial Times* helyettes szerkesztője az eredeti 2 százalékos növekedés helyett csak 0,75 százalékos tart lehetségesnek, viszont az 1980-ban elért 20 százalékos inflációs ráta ebben az évben 8 százalékra csökken. A munkanélküliség ebben az évben 12,5 százalékra emelkedik, de csak azért nem többre, mert a jelenlegi kormány sem engedélyezhet ennél magasabb százalékarányt. Valószínű, hogy a Falkland-szigetekért vívott

háború ebben az évben nem lesz hatásos a gazdasági helyzetre, de nagyobb távlatokban megnövelheti a katonai kiadásokat és ezzel a költségvetési deficitet.

Ami Franciaországot illeti, Jean-Marie Chevalier, a Paris-Nord egyetem közgazdaság-professzora derülátóbb: egyszázalékos gazdasági növekedést helyez kilátásba. A kormány arra irányuló törekvése, hogy támogassa a közfogyasztást, nem járt a várt eredménnyel. Májusban például a külföldi autók vásárlása 32 százalékra ugrott, a hazaiak kivitele viszont csökkent. A francia gazdasági helyzet távolról sem biztató; az ipari beruházás továbbra is visszaeső tendenciát mutat, és a frank júniusi leértékelése sem javított sokat a helyzeten. Az új bér- és árellenőrzés feltehetően csökkenti majd az inflációt. Ebben az évben az árak emelkedési rátája 13,5 százalékos volt, vagyis több mint kétszeresen meghaladta az amerikai és a nyugatnémet ritmust. A munkanélküliség év végére mintegy 9%-ot ért el.

A közgazdászok londoni bizottsága egyhangúlag visszautasította Reagan szovjetellenes gazdaságpolitikáját. „A szerződéseket teljesíteni kell — mondta Giersch —, én nem értek egyet azazal, hogy a kereskedelmi politikai eszközként használják, mert ez könnyen kereskedelmi háborúhoz vezethet.” B. A.

A DIALEKTIKA (ÖN)MEGHALADÁSÁNAK ESÉLYEI — AVAGY A MÁSSÁG EGYENJOGÚSÁGA (Filozófiai Figyelő, 1981. 1.)

Korunk olyan változásokat hozott a társadalmi-hatalmi erőterek viszonyhálójában, melyek megoldása vagy valamilyenfajta rendezésének kísérlete a viszonyok másfajta elgondolását, a gondolkodásmód radikális átalakulását igényli. A szemléletváltás kérdését először a különböző szubkultúrák (értelmi, ifjúsági stb.) önmegfogalmazási kísérletei állították előtérbe. Egy szubkultúra önmagát — vagyis szubkultúráként — csak úgy nyilvánulhat meg, ha a társadalom tiszteletben tartja a pluralizmus elvét, ha biztosítottak a különeműsések „békés egymás mellett élésének” a feltételei. A hatvanas évek underground mozgalma például megpróbálta saját nézőpontjából átgondolni a társadalomhoz fűződő viszonyát. Ezt a szemléletváltást jelzi az „alternatívitás” fogalmának megjelenése. Ugyancsak ehhez a gondolkodásmódhoz kapcsolódnak az ún. „kisebbségek” (nők, gyerekek, nemzetiségek stb.) egyenjogúsági mozgalmi. Az egyenlőségre való törekvés itt

már szembefordul az egyneműsítéssel (homogenizálással). Az amerikai négek ezért tiltakoznak a „színes bőrű” (coloured people) elnevezés ellen. A „feketé” alternatívája ugyanis nem a „fehérként” (white people) való önelismertetés alapján problematikus lehetősége, hanem a „sajátosság” jogszférájának létrehozása saját eredeti mivoltuk (black people) tiszteletben tartása mellett.

Heinz Kimmerle tanulmánya többször is hivatkozik Jean-François Lyotardra. Lyotard a „kisebbségek” kérdését az emberi jogok és a társadalmi-hatalmi viszonyok összefüggésébe helyezve megállapítja, hogy ezt nem lehet a hagyományos gondolkodásmóddal megközelíteni. A nők státusa például csak akkor rendezhető adekvát módon, ha eltűnik a központ és a periféria kettőssége, mert addig a nők, mint kisebbségi réteg, szükségszerűen a periférián foglalnak helyet. A beilleszkedést nem lehet azonosulásként elgondolni, az integráció a különösség és a másság egyenlőként való elismerését feltételezi. Ezek a törekvések azonban csak egy más szerkezetű társadalom- és gondolkodásmóddal valósulhatnak meg. Ez a másfajta tér Lyotard szerint „a törvények és erkölcsök centrum nélkül összeállított rongyszönyege” (patchwork). Az eddigi kétpólusú szerkezet helyébe — melynek alapvető elemei: az uralkodó azonosság és az azt tagadó, tehát hatályon kívül helyezett másság — egy olyan szerkezet lép, ahol a pólusok eltűnésével a különeműsítések érvényesülnek. A „harc-tér” (a Jó és Rossz összecsapásának erkölcsi színhelye) olyan „játéktérre” alakul át, ahol a szembenálló jelentések antagonisztikus vagy nem antagonisztikus (feszültségteljes, barátságos, szerető) ellentétekből közömbös vagy nem közömbös (tolerált, érdekes, egyenértékű) különbségekké válnak. A két jelentés-térben azonos helyet elfoglaló elemek megfelelnek egymásnak.

A szigorúan elméleti alapfeltételeket kielégítő gondolkodásnak, amennyiben önmagára irányulva saját státusát, helyzetének lehetőségeit és hatékonyságát vizsgálja, óhatatlanul szembesülnie kell ezzel a kihívással. Beilleszthetők-e a fentebb jelzett, nem hagyományos formában jelentkező tapasztalatok a dialektikus gondolkodás hagyományos struktúrájába?

A szerző, Heinz Kimmerle e kérdés megválaszolásában a hegeli filozófiából indul ki. Kritikai szemmel értelmezi *A logika tudományának* azokat a passzusait, ahol Hegel az azonosság, a különbözőség és az ellentmondás kategóriáit vezeti be. Kimmerle szerint a valóság viszonyait adott történeti helyzetben

nem lehet megragadni egy statikus rendszer meghatározottságain belül, mivel maguk a viszonyok is megszüntek statikusnak lenni. Mind az azonosság, mind a különbözőség viszonylagos, abszolút mivoltukban csupán a tiszta viszony határesetei, s ez nem más, mint a *lényeg* hegeli koncepciója. Ez a dialektika az egységre irányul: egy olyan struktúra elgondolása, mely a viszonyok dinamikusságát az egység stabilitásában szándékszik megkötni. (Hegel igen nagy erőfeszítést tesz, hogy egy elemeire bomló világot a meghaladás által újból rendezett egészként gondolhasson el.) Ezzel szembeállítandó a dialektika lenini megfordítása, amely éppenséggel az ellentétességet tanulmányozza.

Kimmerle a továbbiakban a szükséges korrekciók elvégzésére vállalkozik: „Minden valóság viszonyok (Verhältnisse) formájában gondolandó el. Ez a gondolkodás mindig egyszerre meghatározás és kizárás. Minden meghatározás pedig ellentmondásban áll azzal, amit kizár. A valóságnak az elgondolása mint viszonyoknak az elgondolása ilyen módon »eredendően és mindig« »ellentmondások elgondolása«-nak bizonyult.” „Azok a reflektált meghatározások, amelyek az embernek vagy a cselekvése által kialakított viszonyoknak a jellemzésére szolgálnak, ellentéteseknek számítotak, míg a dolgok azon tulajdonságait, amelyeket nem az ő cselekvési vagy világösszefüggésükben gondolunk el, a különbözőség kategóriájában ragadtam meg.” Az ellentétesség által jellemzett viszonyoknak meg kell szűnniük, mondja Kimmerle, s ez a harc megfeszítését jelenti, míg a különbözőség által jellemzettek „maguktól feloldódnak”. Ontológiailag a kettő egyenrangú, éppen ez lévén az a radikális lépés, mely koncepcióját a Hegelétől eltávolítja.

A gondolkodás — konkrétan ennek dialektikus formája — fejlődése során felhalmozódtak a differencián alapuló továbblépés bizonyos előmunkálatai mind a dialektikán belül — érteve ezen a hegeli felfogás kijelölte episztemológus teret —, mind pedig a hagyományos metafizikákkal való radikális szakítás esetleg egészen különböző utakon haladó olyan képviselőinél, mint Heidegger, Foucault vagy Derrida. Mao Ce-tung a fő- és mellékellentmondás tanával árnyalja, s teszi ezáltal rugalmasabbá a klasszikus felfogást, míg Althusser a determináció (a meghatározás és meghatározottság viszonyának) alkotóelemeit bonyolult rétegzettségükben írja le, melyek kölcsönhatása egy sokrétűen összetett közvetítő apparátus révén (pl. a jelenkori állam a felépítmény vonatkozásában) érvényesül. Mind-

két felfogás megmarad a hagyományos meghatározottságok között, amennyiben ragaszkodik „az ellentmondás egyetemes ontológiai jelentőségéhez”.

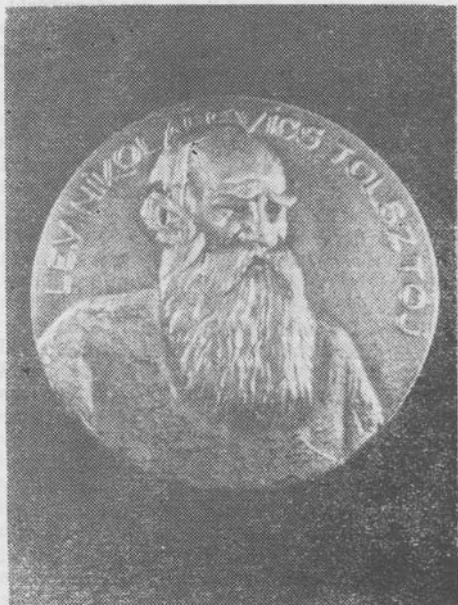
Amit Heidegger a *Sein und Zeit*ban mint „ontológiai differenciát” határoz meg, az egy olyan dimenzióra irányul, amelyben az azonossággal nem a differenciát (különbség és különbözőség egységes fogalmát) mint az ő mását állítjuk szembe, hanem a differenciát magában mint valami mást fogjuk fel, ami e két nagyság ellentétén, illetve ellentmondásán teljesen kívül vagy mellette helyezkedik el”.

Derrida a *De la grammatologie* című munkájában Saussure elméletével szemben az írás egyfajta rehabilitációját végzi el, ahol a különbség (amennyiben lehetséges az általa *différence*-ként jelölt fogalom ilyenszerű fordítása) a beszélt nyelv és az írás viszonyát jellemzi. A különbség nála „az a mozgás, amely szerint a nyelv, vagy bármely kód, vagy általában bármely utalásrend-

szer, »történelmileg« különbözőségek (différences) szöveteként konstituálódnak”. Az írás, a beszélt nyelvtől eltérően, rugalmas, tágítható szemantikai mezőt posztulál, melyben a „jelentések változó játéka” mehet végbe, a különbségek döntő szerepe lévén e folyamatban.

Foucault a hatalom sokrétűen szervezett formáinak leírásában, az európai kultúra — és ezen belül az európai metafizika — hagyományos kétpólusú konstrukcióinak (igaz és téves, normális és abnormális stb.) érvénytelenítését kísérli meg. E sarkítás feloldása végső soron a hatalmi viszonyok differenciálódásához vezet, lehetőséget adva arra, hogy egyidejűleg több oldalról közelítsék meg őket. Elméleti szempontokat illetően pedig a „kibékíthetetlen ellentmondások” kérdésének átfogalmazását nyújthatja.

Ilyen előzmények után úgy tűnik — állapítja meg a szerző —, hogy a gondolkodásnak a világhoz való adekválódásában újabb fejezet kezdődhet. K. A.

Törös Gábor: Tolsztoj